

Gazi Üniversitesi  
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî  
Araştırma Merkezi

**TÜRK  
HAMER**

**TÜRK KÜLTÜRÜ**  
**ve**  
**HACI BEKTAŞ VELÎ**

**Araştırma Dergisi**

Turkish Culture  
and  
Hacı Bektash Velî  
Research Quarterly

Изследователско Списание на Турската  
Култура и Хаджи Бекташ Вели



Research  
Databases

Güz  
Autumn  
Есен

2008/47

# TÜRK HAMER

**Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**

Yıl: 15 • Sayı: 47

**Temmuz-Ağustos-Eylül 2008**

Година: 15 Брой: 47

•  
**Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli  
Araştırma Merkezi Adına**

**Yayın Sahibinin Adı / Owner / Собственик**

**Prof. Dr. Filiz KILIÇ**

(Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Müdürü)

•  
**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager / Отговорен Редактор**

**Prof. Dr. Filiz KILIÇ**

•  
**Yayın İdare Merkezi Adresi / The Address of Publication Centre / Адрес на  
Издателския Център**

**Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi**

**Gazi Üniversitesi Rektörlük Kampüsü, Araştırma Merkezleri Binası, Nu: 11**

**06502 Teknikokullar / ANKARA**

•  
**Yayın İdare Merkezi Telefonu / The Telephone of Publication Centre / Телефон  
на Издателския Център**

0 312. 222 70 16

•  
**Belge Geçer / Fax / Факс**

0 312. 222 70 16

•  
**Elektronik Posta / E-mail**

hbektasdergi@gazi.edu.tr

**Web: www.hbektas.gazi.edu.tr**

•  
**Yayının Türü / The Type of Publication / Вид на Статията**

**Yerel Süreli Yayın (3 Aylık)**

•  
**Basımcının Adı / Printed By / Название на Печатницата**

**Grafiker**

**Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.**

•  
**Basımcının İşyeri Adresi / Address of Printing House / Работно място на  
печатницата**

1. Cadde 33. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi) Balgat / ANKARA

•  
**Basımcının Telefon Numarası / Phone Number of Printing House / Телефонен  
номер на печатницата**

0 312. 284 16 39 (pbx)

•  
**Basım Tarihi ve Basım Yeri / Printing Date and Place / Време и Място на  
Издаване**

26.03.2008

**Grafiker Ofset: 0 312. 384 00 18**

**Editör / Editor / Редактор**

Tuncay BÜLBÜL

•

**Genel Yayın Yönetmeni / General Editor / Главен Редактор**

Tuncay BÜLBÜL - Kadir Gökhan UĞUR

•

**Danışmanlar / Advisory Board / Консультанти**

**Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL /** (Başkent Üniversitesi)

**Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN /** (Ege Üniversitesi)

**Prof. Dr. Filiz KILIÇ /** (Gazi Üniversitesi)

**Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU /** (Hacettepe Üniversitesi)

**Prof. Dr. Muhsin MACİT /** (Yüzüncüyıl Üniversitesi)

**Dr. Éva CSÁKİ** (Macaristan)

•

**Yurt Dışı Temsilcileri / Representative of Foreign Country**

**Almanya:** Prof. Dr. Faruk ŞEN, Doç. Dr. Özgür SAVAŞCI

**Azerbaycan:** Prof. Dr. Eldeniz ABBASOV

**İran:** Prof. Dr. Ebul Hasan MÜNFERİD

**Kazakistan:** Doç. Dr. Dossay KENZHETAYEV

**Bulgaristan:** Veysel BAYRAM, Doç. Dr. Krassimira MUTAFOVA

**Norveç:** Yard. Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

**İsveç:** Yard. Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

**Hollanda:** Mustafa Fuat DOĞAN, Leyla ÖZ

**Macaristan:** Dr. Éva CSÁKİ

•

**Hakemler / Referees / Комитет на Статията**

**Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL-**Başkent Üniversitesi

**Prof. Dr. Ahmet Atilla ŞENTÜRK-**İstanbul Üniversitesi

**Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN-**TOBB Ekonomi Üniversitesi

**Prof. Dr. Ali TORUN-**Dumlupınar Üniversitesi

**Prof. Dr. Çağatay ÖZDEMİR-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Cemal KURNAZ-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Çetin PEKACAR-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Eldeniz ABBASLI-**Azerbaycan Bilimler Akademisi

**Prof. Dr. Faruk ŞEN-**Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı

**Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN-**Ege Üniversitesi

**Prof. Dr. Fuat BOZKURT-**Akdeniz Üniversitesi

**Prof. Dr. H.Ömer KARPUZ-**Pamukkale Üniversitesi

**Prof. Dr. Hakkı ACUN-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Hasan ONAT-**Ankara Üniversitesi

**Prof. Dr. Hüseyin BAL-**Süleyman Demirel Üniversitesi

**Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ-**Pamukkale Üniversitesi

**Prof. Dr. İsmail H. AKSOYAK-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Leyla KARAHAN-**Gazi Üniversitesi

**Prof. Dr. Mehmet AKGÜN-**Pamukkale Üniversitesi

**Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU-**Ankara Üniversitesi

**Prof. Dr. Mehmet ŞEKER-**Dokuz Eylül Üniversitesi

**Prof. Dr. Metin EKİCİ-**Ege Üniversitesi

**Prof. Dr. Muhsin MACİT-**Yüzüncüyıl Üniversitesi

Prof. Dr. Mürsel ÖZTÜRK-Ankara Üniversitesi  
Prof. Dr. Mustafa SAFRAN-Gazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Osman HORATA-Hacettepe Üniversitesi  
Prof. Dr. Öcal OĞUZ-Gazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ-Gazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Refik TURAN-Gazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Sönmez KUTLU-Ankara Üniversitesi  
Prof. Dr. Zafer İLBARS-Ankara Üniversitesi  
Doç. Dr. Ahmet TAŞĞIN-Dicle Üniversitesi  
Doç. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Dossay KENZHETAYEV-Ahmet Yesevi Üniversitesi  
Doç. Dr. Fatih KÖKSAL-Ahi Evran Üniversitesi  
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR-Hacettepe Üniversitesi  
Doç. Dr. Hamza KELEŞ-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. İsmet ÇETİN-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Krassimira MUTAFOVA-Veliko Tırnova Üniversitesi  
Doç. Dr. Naciye YILDIZ-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Özgür SAVAŞCI-Münih Üniversitesi  
Doç. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Yaşar AYDEMİR-Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Yunus BALCI-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Ahsen TURAN-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Ali YAMAN-Abant İzzet Baysal Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Gıyasettin Aytaç-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Hamiye DURAN-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Levent KURGUN-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM-Erzincan Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN-Ege Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mustafa ALKAN-Gazi Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN-Hacettepe Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Turgut TOK-Pamukkale Üniversitesi  
Yard. Doç. Dr. Mustafa TATÇI-Gazi Üniversitesi  
Uğur SÜMER-Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı

•  
Teknik Yardımcılar / Technical Assistants / Технически Помощници

Ergün Cihat ÇORBACI (İngilizce Tercüme)

Hatice ÜZMEZ

Özkan DUYGU (Bilgisayar ve Teknik İşler)

Veysel BAYRAM (Bulgarca Düzelti)

•  
ISSN 1306-8253

•  
Dizgi ve Baskı/Typed and Printed by / Печата

Grafiker 0 312. 284 16 39 (pbx) Ankara

Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.  
Dergimiz her üç ayda bir çıkmaktadır. Türk Kültürü ve  
Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergi Olup  
Ebscohost Veritabanında Yer almaktadır.

# İçindekiler

|                                                                                                                                                                                     |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Editör .....                                                                                                                                                                        | 9   |
| Üç Yılın Ardından / Filiz KILIÇ .....                                                                                                                                               | 11  |
| Duyuru .....                                                                                                                                                                        | 14  |
| Haydar Cemil Baba'nın Muhiplerinden Süleyman Saltık'ın Düzenlediği<br>Mecmuadaki Yayınlanmamış Şiirler / Filiz KILIÇ - Tuncay BÜLBÜL .....                                          | 15  |
| Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Hacı Bektaş Velî'de İnsan Anlayışı /<br>Ayşe Yücel ÇETİN .....                                                                                          | 43  |
| Şiir / Ozan MESRUR .....                                                                                                                                                            | 50  |
| Bir Bektaşî Şairi: Üsküdarlı Rızâ Râmî ve Yeni Bulunan On İki Şiiri /<br>Kenan ERDOĞAN .....                                                                                        | 51  |
| Malatya Örneği Düzleminde Tarihsel Süreç İçerisinde Alevî Toplumunca<br>Dini-Sosyal Otorite Olarak Kabul Gören Dedeliğe Günümüz Aleviliği'nin<br>Bakış Açısı / Şuayip ÖZDEMİR ..... | 67  |
| Çorum-Dodurga'da Bir İnanç Merkezi: Mehmetdedetekke Köyü ve At Kurbanı /<br>Salahaddin BEKKİ .....                                                                                  | 93  |
| Bektaşî Şiirlerinde Şâh Metaforu Üzerine Bir İnceleme / Mehmet TEMİZKAN .....                                                                                                       | 111 |
| Manas Destanı'nın Güney Rivayetlerinde Tabiatın Tasvir Edilmesi /<br>Kubaniçbek KALÇAKEEV - Mehmet ÇERİBAŞ .....                                                                    | 121 |
| Şiir / Sefil SİDKÎ .....                                                                                                                                                            | 136 |
| Kerkük-Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Câfer Tekkesi ve Ritüelleri /<br>Necdet Yaşar BAYATLI .....                                                                               | 137 |
| Şiir / Pir MEHMED .....                                                                                                                                                             | 156 |
| Yenikapı Mevlevîhânesi'yle İlgili Kaynaklara Bir İlâve: Kemâleddin Efendi'nin<br>Terâcim-i Ahvâl'i / Mustafa ERDOĞAN .....                                                          | 157 |
| Bebek Olmuş Damal'da Türkmen Geygisi / Ali AKSÜT .....                                                                                                                              | 175 |
| Manisa/Muradiye'deki Tahtacı Kıyafetleri / Ağgöl Erdoğan SEZEN .....                                                                                                                | 179 |
| Amasya Müze Müdürlüğü Teşhirindeki El Yazması Kur'ân-ı Kerim Nüshaları /<br>Muzaffer DOĞANBAŞ .....                                                                                 | 185 |
| Şiir / Takî KOÇAK .....                                                                                                                                                             | 192 |
| Alevî-Bektaşî Şiir Dünyasından "Âb-ı Hayât"a Genel Bir Bakış / Köksal GENÇ .....                                                                                                    | 193 |
| İşitin Ey Yârenler -Yûnus Emre Yorumları- / Emrah GÖKÇE .....                                                                                                                       | 211 |
| Şiir / Muhyeddin ABDAL .....                                                                                                                                                        | 216 |
| Yazı Teslim Kuralları .....                                                                                                                                                         | 217 |
| Ekler .....                                                                                                                                                                         | 223 |

## Contents

|                                                                                                                                                                                               |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Editor .....                                                                                                                                                                                  | 9   |
| Üç Yılın Ardından / Filiz KILIÇ .....                                                                                                                                                         | 11  |
| Duyuru .....                                                                                                                                                                                  | 14  |
| The poems that take place in the periodical that is organized by Süleyman Saltık who is a friend of Haydar Cemil Baba / Filiz KILIÇ - Tuncay BÜLBÜL .....                                     | 15  |
| Human Understanding in Ahmed Yesevî, Yûnus Emre and Hacı Bektash Velî / Ayşe Yücel ÇETİN .....                                                                                                | 43  |
| Poem / Ozan MESRUR .....                                                                                                                                                                      | 50  |
| Bektashi Poet: Üsküdarlı Rızâ Râmî and His Twelve Poem that Was Found Recently / Kenan ERDOĞAN .....                                                                                          | 51  |
| The Point of View of Today's Alevism Towards Dedeism that is Accepted as Social-Religious Authority by Alevi Society in the Historical Period in Terms of Malatya Case / Şuayip ÖZDEMİR ..... | 67  |
| A Faith Center in Dodurga, Çorum: Mehmetdedetekke Village and Horse Sacrifice / Salahaddin BEKKİ .....                                                                                        | 93  |
| An Analysis About The Shah Metaphor In Bektashi Poems / Mehmet TEMİZKAN .....                                                                                                                 | 111 |
| The Description of Nature in the South Rumours of Legend Manas / Kubanîçbek KALÇAKEEV - Mehmet ÇERİBAŞ .....                                                                                  | 121 |
| Poem / Sefil SİDKÎ .....                                                                                                                                                                      | 136 |
| A Bektashi Dervish Lodge in Kerkük-Dakuk: Dede Cafer Dervish Lodge and its Rituals / Necdet Yaşar BAYATLI .....                                                                               | 137 |
| Poem / Pir MEHMED .....                                                                                                                                                                       | 156 |
| An Addition to the Sources About Yenikapı Mevlevihanesi: Kemaleddin Efendi's Terâcim-i Ahvâl / Mustafa ERDOĞAN .....                                                                          | 157 |
| Türkoman Clothes Turn into Doll in Damal / Ali AKSÜT .....                                                                                                                                    | 175 |
| Tahtacı Clothes in Muradiye / Manisa / Ağgül Erdoğan SEZEN .....                                                                                                                              | 179 |
| Holy Koran Written in Script in Museum of Amasya / Muzaffer DOĞANBAŞ .....                                                                                                                    | 185 |
| Poem / Takî KOÇAK .....                                                                                                                                                                       | 192 |
| The General View of Alevi-Bektashi Poem World About "Âb-ı Hayat (Elixir)" / Köksal GENÇ .....                                                                                                 | 193 |
| "İşitin Ey Yarenler" - The Comments of Yunus Emre / Emrah GÖKÇE .....                                                                                                                         | 211 |
| Poem / Muhyeddin ABDAL .....                                                                                                                                                                  | 216 |
| Article Submission Guidelines .....                                                                                                                                                           | 217 |
| Additions .....                                                                                                                                                                               | 223 |

## Ичиндекилер

|                                                                                                                                                                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Редактор.....                                                                                                                                                                                                           | 9   |
| Üç Yılın Ardından / Филиз КЪЛЪЧ.....                                                                                                                                                                                    | 11  |
| Duyuru.....                                                                                                                                                                                                             | 14  |
| Неиздадените Стихове В Ръкописния Сборник, Оформен От Сюлейман<br>Салтък От Учениците На Хайдар Джемил Баба - Последният Настоятел<br>На Теккетто На Дениз Али Баба / Филиз КЪЛЪЧ - Тунджай БЮЛБЮЛ.....                 | 15  |
| Предсатавата За Човека У Ахмед Йесеви, Юнус Емре И Хаджи Бекташ Вели /<br>Айше Юджел ЧЕТИН.....                                                                                                                         | 43  |
| Поезия / Озан МЕСРУП.....                                                                                                                                                                                               | 50  |
| Един Бекташийски Поет: Юскюдарлъ Риза Рами И 12 Новооткрити Негови<br>Стихотворения / Кенан ЕРДОГАН.....                                                                                                                | 51  |
| Съвременната Предсатова За Институцията На Духовното Водачество /Деделик/<br>Възприемана Като Религиозно-Социален Авторитет, В Историческото Развитие На<br>Алевийската Общност В Област Малатия / Шуайип ЙОЗДЕМИР..... | 67  |
| Един Религиозно-Култов Център В Додурга, Чорум: Село Мехметдедетекке И<br>Курбанът На Коня / Алахаддин БЕККИ.....                                                                                                       | 93  |
| Едно изследване върху метафората "Шах" в бекташийските стихове /<br>Мехмет ТЕМИЗКАН.....                                                                                                                                | 111 |
| Описанието На Природата В Южните Варианти На Епоса "Манас" /<br>Кубанъчбек Калчакеев - Мехмет ЧЕРИБАШ.....                                                                                                              | 121 |
| Поезия / Sefil SİDKİ.....                                                                                                                                                                                               | 136 |
| Едно Бекташийско Текке В Киркук-Дакук: Теккетто Деде Джафер И<br>Ритуалите При Него / Недждет Яшар БАЯТЛЪ.....                                                                                                          | 137 |
| Поезия / Пир МЕХМЕД.....                                                                                                                                                                                                | 156 |
| Едно Приложение /Допълнение/ Към Източниците За Мевлевихането В Йеникапъ:<br>Съчинението На Кемаледдин Ефенди "Тераджим-И Ахвал" / Мустафа ЕРДОГАН.....                                                                 | 157 |
| Традиционното Тюркменско Облекло На Новородените Бебета<br>В Областта Дамал / Али АКСЮТ.....                                                                                                                            | 175 |
| Облеклото На Тахтаджите В Мурадийе, Маниса / Аггюл Ердоган СЕЗЕН.....                                                                                                                                                   | 179 |
| Ръкописните Копия На Свещения Коран В Колекцията На Дирекцията<br>На Музеите В Амасия / Музаффер ДОГАНБАШ.....                                                                                                          | 185 |
| Поезия / Таки КОҢАК.....                                                                                                                                                                                                | 192 |
| Един Общ Поглед Върху Вечния Живот /Аб-И Хаят/ През Света На Алевийско-<br>Бекташийската Поезия / Кьоксал ГЕНЧ.....                                                                                                     | 193 |
| "Чуйте, Хей Посветени" - Коментари Върху Юнус Емре / Емрах ГЪОКЧЕ.....                                                                                                                                                  | 211 |
| Поезия / Muhyeddin ABDAL.....                                                                                                                                                                                           | 216 |
| Йазы Теслим Кураллары.....                                                                                                                                                                                              | 217 |
| Еклер.....                                                                                                                                                                                                              | 223 |



# Manas Destanı'nın Güney Rivayetlerinde Tabiatın Tasvir Edilmesi\*

The Description of Nature in the  
South Rumours of Legend Manas

Описанието На Природата В Южните  
Варианти На Епоса "Манас"

Kubançbek KALÇAKEEV\*\* - Mehmet ÇERİBAŞ\*\*\*

## ÖZET

Destanlar bir kişi tarafından söylene de genel olarak halk tarafından yaratılan ürünlerdir. Bu nedenle destanlarda halk muhayyilesinin bütün yönlerini en ince ayrıntısına kadar görmek mümkündür. Bu hayâlî tezahürlerin içinde belki de en önemlisi halkın yaşamına eşlik eden tabiat tasvirleridir. Halk ve destancı, vakayı kendi doğası içinde abartarak verir. Abartma destansı anlatının vazgeçilmez unsuru gibi göründe de tabiat tasvirleri de vakayı bir o kadar gerçekçi zemine oturtur. Bu makalede Kırgız halkının ve onu söyleyen destancının doğaya nasıl yaklaştığı, çevresinde nelere dikkat ettiği ve geleneksel anlatı kültürünün izleri gösterilmek istenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Manas Destanı, Güney Varyantları, Tabiat Tasvirleri.

## ABSTRACT

Epos are generally the Works created by public but they are told by one person. That's why it is possible all sides of public imagination with the details. Nature description probably is the most important one which is accompany of public life in the fantastic manifestation. Tellers and public exaggretaly tell the events in their nature life. Exaggretaion is essential element of epic story but nature description is placed the event in the realist ground, either. In this study, it is aimed that public of Kyrz and epos teller how to close to nature, what they take into consideretaion in their enviroment, what the culture trace of traditional epos telling is.

**Key Words:** Manas Epos, the South Variant, Nature Description

\* Makalenin Kiril harfli orijinal metni, makalenin sonunda tam metin olarak verilmiştir.

\*\* Prof. Dr., Celalabat Memleket Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı.

\*\*\* Araş. Gör. DPÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

## РЕЗЮМЕ

Епосите, дори и да се изпълняват от страна на един човек, са произведения, създадени от народа. Поради това в епосите могат да се видят всички страни на народния светоглед до най-дребните детайли и подробности. Сред тези въображаеми представи може би най-съществени са описанията и представите /възгледите/ за природата, които съпровождат /са свързани/ с живота на народа. Народът и съчинителят /изпълнителят/ на епоса дава събитието, хиперболизирайки /преувеличавайки/ го вътре в своята природа. Колкото и преувеличаването /хиперболизирането/ да е един неотменен елемент на епосите, описанията и тълкуванията за природата поставят събитието на една истинна /действителна/ основа. В тази публикация е направен опит да се покаже как киргизкият народ и изпълняващите този епос възприемат природата, на какво обръщат внимание около себе си и да се представят следите от културата на традиционното разказвачество.

**Ключови Думи:** Дестанът Манас, южни варианти, описания и тълкувания за природата

Destanın güney rivayetlerinde tabiatın görkemini tasvir eden sahnelere rastlanmaktadır; ama burada açıkça söylenilecek olursa bu tip tasvirler bütün destancılar tarafından kullanılmamıştır; çünkü el yazmalarının çoğunluğu kısa parçalardan oluşmaktadır. Bu nedenle bu tip kısa anlatılarda tabiat hakkındaki tasvirlerin yeterince işlenmediğini görüyoruz. Örnek olarak A.Toktogulov'un "Manas'ındaki", "Manas'ın Alay'dan Göç Edip, Ancıyan'a Gelişi, Alookey'in Zafe-ri" adlı bölümde tasvir şöyle yapılmıştır:

*"Aravan dağının eteğine*

*Düzmüş diye konmuş.*

*Batı tarafına baksa,*

*Taştan taş vurulup,*

*Alay suyu hızlı akıp,*

*Köpük saçıp ağız,*

*Akışı sert su denen,*

*O taşkın akıyor diye,*

*Manas bahadır ad vermiş."* [Toktogulov A.-(TAİF. Inv. No 291 (1): 48].

Burada görüldüğü gibi, Manas Alay'dan göç ederken, Aravan dağlarının yama-cında konaklayıp, meşhur Akbuura suyunun ismini Manas Ata'nın koyduğu hak-kindaki tasvire yer verilmiştir. Suyun tasvir edilmesi destancı M. Kalbayev'in Semetey'indeki "Kanıkey'in Semetey'e Soyu, Yurdu Hakkında" bilgi veren bölü-münde de edebî tasvirler vardır:

*"Balık'ın suyu taşan su*

*Dal başından aşan su*

*Vurulup değdiği yerlerin*

*Budağında yar olan*

*Dibinde kazan gibi taşlar akan,*

*Geçmek için insan düşünüp bakan,*

*Sonra nasıl geçsin buradan"* (Kalbayev M. (TAİF inv.No 612"a": 2), ve

*Keñ-Kol yaylasının, ondaki güzelliğin görünüşü hakkında*

*Kendimizin Keñ-Kol'da,*

*Kımızlık kızın bileği gibi.*

*Patlıcanını sorarsan,*

*Erkek çocuğun bileği gibi.*

*Eriklerin sorarsan,*

*Beş yaşındaki atın yüreği kadar” diye tasvir edilir (Kalbayev M. TAİF. Inv. No 612 “a”: 2).*

M.Kalbayev, “Balık'ın Suyu” hakkındaki mısralarında da tasvirde mübalağaya kaçmaktadır. Buradaki “Vurulup degen yerleri, Budağına yar olan”, “Dibinde kazan gibi taşlar akan” gibi şiir mısraları suyun görünüşünü tasvir etmektedir. M. Kalbayev, Keñ-Kol'un tasvirinde kımızlığın, patlıcanın, eriğin sıfatlarını “bilek” kadar “yürek” şeklinde karşılaştırma yoluyla tasvirine sindirmiştir. Destanda meyvelere yer verilmesi Sagımbay, Sayakbay gibi destancılarda da benzerlik gösterir. Sayakbay'da:

*“Kök-Tal boyunda gezerek,*

*Hava sıcaklığı dolaşp” (Karalaev, 1984: 1670).*

*Ya da Elması pişip gübre olan,*

*Cevizi düşüp dere olan,*

*Halksız ıssız yer olan,*

*Ağacının başı eğilip,*

*Kuşunun üstü çizilen.*

*Kurumuş yerin hepsi,*

*Bereketli görünen,*

*Gören canın gönlü,*

*Türlü türlü bölünen” (Karalaev, 1984: 168) şeklinde tasvir edilir.*

Destancı ve Semeteyci C.Kocekov'da:

*Elması atın başı kadar,*

*Cevizi dere taşı kadar,*

*Hamurhane geniş Talas*

*Yerinin hali işte böyle” (Kocekov C. “Semetey, Seytek'in” bütün bölümleri), (Kocekov C., TAİF. Inv. No 672: 17), ya da*

*“Kayıp eren otunu besleyen,*

*Ormanı göğe uzanan*

*Ak Dağa çıkıp karışp*

*Çamı göğre eren*

*Karışıp otlayan hayvanıyla,*

*Arkarlar<sup>1</sup> ottan yiyen", diye verildiğini görürüz (Kocekov C., TAİF. Inv. No 672: 18).*

Demek ki, Sayakbay'da *"Elması pişip gübre olan,  
Cevizi düşüp dere olan".*

Kocekov'da *"Elması atın başı kadar,  
Cevizi dere taşı kadar"* diye verilmekte ve burada bazı benzerlikler gözükmemektedir; ama Canıbay doğayı tasvir etmede Sayakbay'ın tasvirinden tamamen başka bir usûl kullanmaktadır.

Buradaki C.Kocekov'un "Kayıp eren otunu besleyen", "Arkarlar ottan yiyen" ya da "Ormanı göğre uzanan", "Çamı göğre eren" mısralarıyla, kulağa hoş gelen seslerle ve benzer tekrarlayışlarla Kırgız yerinin benzersizliğini tasvir etmiştir. Sagımbay'ın söylediği "Manas'ın Kırk Yiğidi ile Ava Çıkması" adlı bölümde:

*"Kayısı çürüyüp gübre olan,*

*Yer gaybı öm olan*

*Elması çürüyüp tepe olan*

*Elması yatıp gübre olan" (Sagımbay Orazbakov, "Manas" 1980 yıl, s. 289)*

veya

*"Düzün gör, sazın gör,*

*Bölünüp uçan kazın gör,*

*Tepesin gör, sazın gör,*

*Ötüp uçan kazın gör" (Sagımbay Orazbakov, "Manas" 1980 yıl, s. 289)*

diyerek tasvir edilmesi gramer açısından paralellğe işaret eder. Kuzey rivayetlerindeki doğayı tasvir etmedeki daimilik güney rivayetlerinde de (aynı konulu olanlarda) korunmuştur; fakat, burada R.Z.Kadırbayeva'nın: "Anlatanın bütün anlatma tarzı onun anlatma şeklini ifade eder" sözünü hatırlamamız gerekir; çünkü her yeni Manasçı ya da haberci, anlatımda, kendisinin anlatım imkânına göre her an yeni boya, yeni usulleri kullanır. Bunu biz Sagımbay, Sayakbay, C.Kocekov'un elma, erik, kayısıyı tasvir etmedeki usûllerinden fark edebiliriz.

C.Kocekov'da, "Akun Hanın Şehrinin Görünüşünü" ortaya koymadaki ustalığı, parçanın edebî iskeletini oluşturan Manasçının özelliğini gösterir.

1 Arkar: Dağ koyunun dişi ( K.K., YUDAHİN, Kırgız Sözlüğü, (Çev. Abdullah TAYMAS), TDK Yay. Ank. 1998, C. I, s. 47

"Akun Han'ın büyük sarayı,  
Karagan şehrindeydi.  
Tutuşan düşmanı mert idi.  
İnsanı kumdan çok idi.  
Eriği çiçek açıp gök olan,  
Ülkede malı dolu idi  
Hayvanları sayısızdı"

veya

"Çevresi göğe uzanan  
Elması yeşeriyor,  
İğdesi yeşeriyor  
Yiğidi kumdan çok olan,  
Meralı ottan yiyen,  
Ağacı göğe uzanan,  
Kaz-ördeği gölde yüzen,  
Çayırılı çeşme sazı var.  
Ördek, yabanî ördeği var.  
Bereketli dere sazı var.  
Turna ile kazı var" diye verilmektedir (C.Kocekov, TAİF. İnv. No 672 (1112) s.53).

Getirilen örneklerde doğanın tabiî görünüşünün tasvir edilmesindeki benzerlik de ağaç, elma, iğde, karaağaç, kaz-ördek, dere, çayır, turnaların vazgeçilmez güzelliği hakkında beyan etmekle, Akun Han'ın Karagan şehrinin güzelliğini de dile getirmektedir. İşte doğanın güzelliğini, "kök olan", "çok olan", "yüzen", "uzanan", "sazı var", "kazı var", sözleriyle Manasçı, mısralar arasında benzerlikler kurup belli seslerle kafiye ve redif yaratıp büyük bir maharet ile kendine has özel bir doğayı tasvir etmektedir. Esasen destanın güney şeklinde bunun gibi benzerlikler (genelde parçalarda) sık sık göze çarpmaktadır. Manas Destanı'nın söyleniş şekli ise (hem güneyde hem kuzeyde) aynı usûle dayanmaktadır.

Ürgenç'in görünüşün C.Kocekov'da böylece verildiğini görürüz:

"Başındaki ölümsüz karı eriyip,  
Ortasından Ürgenç'e,  
Dosdoğru sular katılır.  
Taştan taşa vurulup,  
Küçük evde boz kıyı,  
Viran olmuş çamurla,  
Kaldırdığında delikanlı Allah deyip" (C.Kocekov TAİF. İnv. No 672 (1112) s.56)

veya

*Coşup akan sesinden,  
Tepesine tilki gelmeyen,  
Ağ koysa geçmeyen,  
Ademoğlu insanlar,  
Öleceğim diye düşünmeyen.*

*Sallandıkça sallanıp,  
Hüthüt gibi öterek,  
Kıpkırmızı açmış,  
Gıyabı taşta akmış,  
Zora girip kalmış” (C.Kocekov TAİF. İnv. No 672 (1112) s. 56).*

Buradaki Ürgenç suyunun kendi hâlini aşıp coşarak hızlı akması “sallanıp”, “ötüp”, “akmış”, “kalmış” şeklinde ikili kafiye ile verilmektedir.

C.Kocekov’un Ürgenç suyunun tasvir edilmesi, kendisinin anlatım ve karşılaştırma yönünden Kuzey Manasçıların usulüne biraz benzerlik gösterdiğini ortaya koyar. Burada hepimizin bildiği üzere, Manasçılar kuzeyde belli bir eğitimden geçmektedir. Gelenekten gelen Manasçıların tasvirleri hemen kendini hissettirir. Suyun tasvir edilmesi Ç.Sadıkov’da:

*“Coşkun, coşkun coşan su,  
Dal başından aşan su,  
Çolok Terek benek suya,  
Yine yetti” (Ç.Sadıkov TAİF. İnv. No 227 sayfa 19).*

*“Çinlilerden kız Saykal,  
Kılkara gibi yürüğüne binip gelmiş.  
Manas’ın kırk yiğidinin atını kovalayıp,  
Gidip kaldı” diye veriliyor.*

Epik Semeteyci C.Kocekov’un Semetey’deki “Semetey’in Güneşi Bitirmesi” adlı bölümde kendince orijinal tasvirine şahit oluruz. Burada Semetey uzak yol yürüyüp, atı Ak-Tulpar yorulunca biraz dinlenmesi için dua okuyup, güneşi bitirir:

*“Güneş tutuldu gökten,  
Güneş görünmeden kaldı,  
Sarı kar yağmur doluyu,  
Bitirip hepsini döktürdü,  
Yerin yüzü açılmadan,  
Sağanak yağmur, sarı kar,  
Karışık yağdı durmadan.*

*Hepsi yağarak toplanıp,  
Tepenin başına toplandı,  
Arka tarafı ağlayıp,  
Doğrusu ise sislendi,  
İniyor gökten durmadan,  
Sekiz dere dolu yağıp,  
Yeryüzü hepsi sel olup,  
Kible taraf sel oldu". (C.Kocekov, TAİF. İnv.No 1672 (1112) s. 33).*

Demek burada "Güneş tutuldu gökten,", "Yerin yüzü açılmadan", "Doğrusu ise sislendi", "Sekiz dere dolu yağıp" gibi mısralarla "Semetey'in Güneşi Bitirmesi" kuzey rivayetlerinde korunan daimiliğin örneğidir. Manasçı her türlü fiillerle, redifle güneşin tutulmasını tasvir etmektedir.

Semetey'in dua okuyup yağmur yağdırması efsanedir. Efsane, çok eskiden beri bütün halklarda kullanılan masal, folklor, edebiyat sanatında yaşayıp gelen, gelişen, her zaman yeni usûllerle donatılan bir nesnedir.

Edebiyatçı S.Baygaziyeve: *"Efsanelik düşünmenin edebî estetik rolü halkların şifahî eserlerinde asırlardır var olagelmıştır ve onun öneminin daha da artmasına sebep olmuştur. Efsanevi şekilde roller dünyayı, hayatı geliştirmede özel bir form gibi ortaya çıktı. Kırgız folklorunda sihir, keramet, olağanüstü güçler, ruhlar bir hayli vardır",* şeklinde sonuçlara ulaşmıştır. Destan işte bunun gibi eserlerden damar alıp halkın düşüncesinin, gelecekteki arzusunun, isteğinin çeşitli yansımasıdır. Efsanenin Manas Destanı'nda, güney destancıları tarafından kullanıldığı açıkça görülür. Destancı, Ç. Sadıkov'da gelecekteki bahadır, anne karnında konuşsa, (Ç. Sadıkov, TAİF. İnv No 176 (387) s. 18) arkadaşı Taşmatov'da Manas ilk defa Kökçe'den, ikinci Orozun oğlu Toktobay'dan, üçüncü Kara Dev'den ölür.

Demek her bir Manasçı, haberci kendisinin efsanevi anlayışı üzerinde destana anlam vermekle, parçalara örnek vermektedir. Bunu biz destanın yürüyüşünde, mısralarındaki örneklerinde gördük. Semeteyci K.Cumagulov'da Ürgenç'in hari-kulade bir şekilde tasvir edilmesi destanının bir parçasında şöyledir:

*"Mırıldanıp konuşan,  
Hüthüt gibi sallanan.  
Ne biçim sallanıp,  
Adam olup konuşup" (K.Cumagulov, TAİF. İnv No 176 (387) s.18).*

Örneklerde görüldüğü üzere güneydeki destancıların her biri doğayı tasvir etmede hayâlî unsurları kullanmaktadır. Bilim adamı S.L. Neveleva'nın epitetin folklordaki rolü hakkında söyledikleri ile yukarıdaki mısralar bunu bize açıkça göstermektedir.

**KAYNAKLAR**

- TOKTOGULOV.A. TAİF. İnv No 291 (1).  
 KALBAYEV M. TAİF. İnv No 612 (a).  
 KARALAYEV S. (1984). İlim Basması, 1670.  
 YUDAHİN, K.K. (1998). Kırgız Sözlüğü, C.I. (Çev. Abdullah TAYMAS). TDK Yay. Ank.  
 KOCEKOV C. "Semetey Seytek'in Tüm Olayları" (TAİF. İnv No 672).  
 OROZBAKOV, S. (1980). "Manas", 2 kitap.  
 SADIKOV, Ç. TAİF. İnv No 227.  
 SADIKOV, Ç. TAİF. İnv No 672 (1112).  
 SADIKOV, Ç. TAİF. İnv No 176 (387).  
 KIDIRBAYEVA, R. Z. (1984). "Manasçıların Masal Yöntemleri" Frunze. İlim Yayınevi.  
 BAYGAZIYEV, S. (1985). "Kırgız Efsaneleri, Masalları ve Hikâyeleri", Frunze, İlim Yayınevi.  
 NEVELEVA, S. L. (1979). "İlkel Hint Destanlarındaki Sorular". M. Nauka Yayınevi.

**«Манас» эпосунун түштүк варианттарындагы жаратылыштын  
чагылдырылышы<sup>2</sup>**

Эпостун түштүк варианттарында жаратылыштын келбетин ачып сүрөттөгөн сюжеттер жолугат. Бирок мында белгилей кетчү нерсе-айтуучулардын баарында эле пейзаждык сүрөттөлөр кезиге бербейт. Себеби, кол жазмалардын дээрлик көпчүлүгү кыска үзүндүлөрдөн болгондуктан, жаратылыш тууралуу сүрөттөлгөн сюжеттер саналуу экенин көрөбүз. Маселен айтуучу А. Токтогуловдун «Манасынан» үзүндүдөгү «Манастын Алайдан көчүп, Анжиянга келиши, Алоокенин жеиши» деген бөлүмдө пейзаж мындайча берилет:

«Араван тоонун четине  
 Түз экен деп конуптур.  
 Батыш жагын караса,  
 Таштан ташка урунуп,  
 Алай суусу шар агып,  
 Көбүк чачып агарып,  
 Агыны катуу суу деген,  
 Ал бууракандап агат деп  
 Манас баатыр атаган»

(Токтогулов А.- (ТАИФ.инв.№291(1) 48 бет).

2 Makalenin Kiril Harfli orijinal metni.

Мында ыр саптардан көрүнүп тургандай, Манас Алайдан көчүп келатып Аравандын тоолорунун жака белине конуп, атактуу Акбуура суусунун атын Манас ата койгондугун сүрөттөп жатат. Суунун сүрөттөлүшү айтуучу М. Калбаевдин Семетейиндеги «Каныкейдин Семетейге ата-теги, жери жөнүндө» баяндаган бөлүмүндө да, көркөм чагылдырылат:

«Балыктын суусу ташкан суу  
Тал башынан ашкан суу  
Бурулуп тийген жерлери  
Бутасынан жар болгон  
Түбүндө казандай таштар калдырап,  
Өтөргө пенде жалдырайт,  
Анан кантип өтөсүң».

(Калбаев М. (ТАИФ инв.№612 «а»-2-бет.)

же Кең-Кол жайлоонун, андагы өсүмдүктөрдүн көрүнүшү:

«Өзүбүздүн Кең-Колдо,  
Кымыздыгы кыз баланын билектей.  
Балдырканын сурасаь,  
Балалардын билектей.  
Алчаларын сурасаь,  
Асый аттын жүрөктөй,»- деп элестүү чагылдырууда. (Калбаев М. ТАИФ. Инв.№612 «а»2-бет.)

М. Калбаев «Балыктын суусу» жөнүндөгү сүрөттөөлөрүндө гипербоалык сүрөттөө ырын колдонуп жатат. Мындагы «Бурулуп тийген жерлери, Бутасынан жар болгон», «Түбүндө казандай таштар калдырап», - деген саптар суунун сырткы келбетин элестүү чагылдырды. Ал эми «Кең-Колдун» көрүнүшүн тартууда айтуучу кымыздыктын, балдыркандын, алчанын сапатын, «билектей», «жүрөктөй» деген салыштырууну колдонуу аркылуу мүнөздөп жатат. Эпостогу жер жемиштердин берилишинде Сагымбай, Саякбай айткан варианттар менен окшоштуктар кезигет. Саякбайда:

«Көк-Тал бойлоп сыдырып,  
Көк илепи кыдырып.»

(С. К. Илим, 1984-ж. 1670)

же

Алмасы бышып көң болгон.  
Жаагагы кулап сай болгон.  
Элсиз ээн жер болгон,  
Талынын башы ийилген,

Кушунун үстү чийилген.

Курган жердин белгиси,

Берекелүү көрүнгөн,

Көргөн жандын көңүлү,

Албан тырлүү бөлүнгөн»,- (ушунда 168-бет) деп сүрөттөлсө, эпик Семетейчи Ж. Кожековдо:

Алмасы аттын башындай,

Жаагагы сайдын ташындай,

Камыркана кең Талас

Жерийдин жөнү ушундай»

(Кожеков Ж. «Семетей, Сейтектин» жалпы сюжети ТАИФ.

Инв.№672.17-бет)

же

«Кайберен чөбүн жиреген

Токою көктү тиреген

Ак зоого чыгып аралаш,

Арчасы көктү тиреген

Аралаш оттоп мал менен,

Аркалар чөптү жиреген», -деп берилгенин көрөбүз.

(Кожеков Ж. «Семетей, Сейтектин» жалпы сюжети ТАИФ.

Инв.№672.17-бет)

Демек, Саякбайда –

«Алмасы бышып, көң болгон».

Жаагагы кулап сай болгон».

Кожековдо –

Алмасы аттын башындай»,

Жаагагы сайдын ташындай», - деп айрым окшоштуктар

кезигет. Бирок Жааыбай пейзажды сүрөттөөдө Саякбайдын сүрөттөөлөрүн кайталабай, өзүнчө башка салыштыруу, башка ыктарды колдонгонун көрөбүз.

Мындагы Ж. Кожековдун «Кайберен чөбүн жиреген», «Аркарлар чөптү жиреген» же «Токою көктү тиреген», «Арчасы көктү тиреген»- деп уккулугу жагынан окшош рифмалар аркылуу кыргыз жеринин кайталангыс элесин түзүп жатат. Сагымбайдагы «Манастын кырк чоро менен ууга барганы» деген бөлүмдө:

«Өрүтү чирип көң болгон,

Жер кайыбы өм<sup>1</sup> болгон

Алмасы чирип дөъ болгон

Алмасы жатып көң болгон»

(С.О. «Манас» 1980-жыл, 289 бет).

же

Бөксөсүн көр сазын көр,  
Бөлүнүп учкан казын көр,  
Коктусун көр, сазын көр.  
Коркулдап учкан казын көр,-деп (ушунда 289 )

Сүрөттөлгөнү синтаксистик параллелизмге жатат. Түндүк варианттардагы пейзажды сүрөттөөдөгү туруктуу традициялар эпостун түштүк варианттарында (сюжеттик стилистикалык формулалар) да сакталган. Бирок, ушарден Р.З. Кыдырбаеванын: «Общей отражающая определенный стиль сказителя, его манеры сказа», - деп жазганын эске түшүрүүгө туура келет. Себеби, ар бир манасчы же информатор сүрөттөөнүн традициялык ыкмасын өзүнүн айтуучулук мүмкүнчүлүгүнө жараша, улам жабы боек, жаңы ыктарды колдонот экен. Муну биз Саякбай, Сагымбай, Ж. Кожековдун алма, өрүк, жаагакты сүрөттөөдөгү ыкмаларынан байкадык.

Ж. Кожековдо «Акун кандын шаарынын көрүнүшүн» ачып берүүдөгү ыкмалары үзүндүнүн «көркөм скелетин» толтурууга болгон манасчылык шыгын көрсөтөт.

«Акун кандын чоь коргонч.  
Караган шаар кент болгон.  
Кармашкан жоосу мерт болгон.  
Адамы кумдан көп болгон.  
Өрүгү гүлдөп көк болгон.  
Өлкөдө малы жык толгон  
Жан жаныбар быжылдайт».

же

«Тереги көктү тиреген  
Алмасы бүрдөп көк болгон  
Жийдеси бүрдөп көк болгон  
Жигити кумдан көп болгон.  
Жейрени чөптү жиреген,  
Кайыы көктү тиреген,  
Каз-өрдөк көлүн жиреген  
Өзөндүү булак сазы бар,  
Өрдөк, чүрөк казы бар,  
Тулаьдуу өзөн сазы бар,  
Турна менен казы бар»- деп берилип жатат.

(ТАИФ. Инв. №672 (1112) 53-бет).

Келтирилген мисалдарда жаратылыштык кубулуштун көркөм сүрөттөөлүшү уйкаштыгынан да терек, алма, жийде, кайы, каз-өрдөк, өзөн, турналардын ажайып кооздугу жөнүндө айтылып келип, Акун кандын Каракан шаарынын көрктүүлүгүн көз алдыга тартат. Мына жаратылыштын ажарын «көк болгон», «көп болгон», «жиреген», «тиреген», «сазы бар», «казы бар», - деген сөздөр аркылуу манасчы чоң чеберчилик менен рефрен, рифма, параллелизмдерди айкаштырып, бири-бирине куюлуштуруп өзүнчө бир ажайып пейзаждык көрүнүштү түзө алган. Негизи эпостун түштүк варианттарында (үзүндүлөрдүн дээрлик баарында) синтаксистик параллелизм жыш кезикчү касиетке ээ. Ал эми «Манас» эпосунун айтуучулук кесиби боюнча караганда биздин оюбузча жалпы кыргызда (түндүк- түштүктө) бирдей эле мүнөздө болгондугун баса белгилөөгө болот.

Үргөнчтүн көрүнүш Ж.Кожековдо мындайча берилгенин көрөбүз:

«Башынан мөңгү бузулуп,  
Ортосунан үргөнчкө,  
Туура суулар кошулуп.  
Ар кайсы жерден жар көрүп,  
Чалмаланып жошулуп,  
Алачыкта боз чалма  
Урап түшүп ылайлап,  
Көтөргөндө чоро кудайлап»

(ТАИФ. Инв. №672 (1112) 56 бет).

же

Аркырап аккан доошунан,  
Адырын түлкү жойлобой,  
Аркан салса бойлобой,  
Адамзаат пендеси,  
Өлөмүн деп ойлобой».

Күңгүрөнүп күлөөнүп,  
Күкүк болуп сүйлөнүп,  
Кыпкызыл болуп ачыптыр  
Кыябы ташып агыптыр  
Кыйын кирип калыптыр».

(ушунда 57-бет)

Мындагы үргөнч суусунун өз нугунан ташып, бууракандап, күүгүрөнүп акканын «күүлөнүп», «сүйлөнүп», «агыптыр», «калыптыр» — деген эгиз рифмалар аркылуу берип жатат.

Ж. Кожековдун үргөнчсуусун сүрөттөөгнү, өзүнүн ыгы жагынан, салыштыруу жагынан түндүк манасчылардын ыгына жакындашып кетет. Бул жерде биз көрүп тургандай, манасчынын түндүктө алган таалими билинип турат. Суунун сүрөттөлүшү Ч. Садыковдо:

«Ташкын, ташкын, ташкын суу,  
Тал башынан ашкан суу,  
Чолок терек кашка сууга,  
Дагы жатты».

(Ч. Садыков ТАИФ. Инв. №227 19 бет)

Кытайлардын кыз Сайкал  
Кыл карадай күлүгүн минип келип,  
Манастын кырк чоросунун атын кууп,  
Кетип калды», деп - берилет.

Эпик Семетейчи Ж. Кожековдун Семетейдеги «Семетейдин күндү жайлаганы» өзүнчө оригиналдуу сүрөттөлгөнүнө күбө болобуз. Мында Семетей узак жол жүрүп, аты- Ак- Тулпар болукшуп калганда бир аз серүүндөп алыш үчүн дуба окуп күндү жайлайт:

Күн тутулду асмандан,  
Күн көрүнбөй бүлбүлдөп,  
Сары кар жамгыр мөндүрдү,  
Жайлап баарын төктүрдү,  
Жердин жүзү ачылбай,  
Шыбыргак жамгыр- сары кар,  
Аралаш жаады басылбай.  
Жыбыгтын баары жыгындап,  
Коктунун баары жыгындап,  
Тескейдин баары ыйлап,  
Туурадан туман дүркүрөп,  
Түшүп турат асмандан  
Сегиз сай мөндүр зиркиреп,  
Жердин баары сел болуп,  
Кыбыла жактан сел болуп».

(ТАИФ. инв. №1672 (1112) 33 бет).

Демек, мында «Күн тутулду асмандан», «Жердин жүзү ачылбай», «Туурадан туман дүркүрөп», «Сегиз сай мөндүр зиркиреп», - деген ыр саптар аркылуу «Семетейдин күндү жайлаган» эпизоду түндүк варианттарда кезиккен туруктуу

традицияда сүрөттөлүп жатат. Манасчы ар түрдүү этиштик рифма аркылуу күндүн бузулган элесин тартып берип жатат.

Семетей дуба окуп, күндү жаадырышы-мифтик көрүнүштөрдө. Мифология-алмуздактан бери эле көптөгөн элдердин жомок, фольклор. адабият искусствосунда жашап, өнүгүп, улам жабы формаларга ээ болуу аркылуу жашап келатат.

Адабиятчы С. Байгазиев: «Мифологиялык ойлоонун көркөм эстетикалык образдары элдик оозеки чыгармачылыкта кылымдар бою өмүр сүрүп келди жана анын маани мабызынын артышына аябагандай кол кабыш кылды. Мифологиялык аң сезимде иштелип чыккан көркөм образдар дүйнөнү, турмушту өздөштүрүүнүн өзгөчө формасы катары пайда болду. Кыргыз фольклорунда сыйкыр керемет, күч-кудуретке ээ болгон духтар, демондор кыйла», - деп белгиленгени бар. Эпос мына ушул туундулардан улам тамырлап, элдин архаикалык аң сезимин туюндуруу менен келечекке болгон ой-тилегин, мүдөөсүн көп кырдуу, ар тартуу чагылдырып келет. Мисалы мифтин Манас эпосундаыктуу колдонулушу – түштүктөгү айтуучулардын чыгармачылыгында айкын көрүнөт. Айтуучу Ч. Садыковдо болочок баатыр энесинин ичинде жатып сүйлөсө, (ТАИФ. инв. №227. 2 бет). Досу Ташматовдо Манас биринчи жолу Көкчөдөн, Экинчи Ороздун уулу Токтобайдан, үчүнчү Кара Дөөдөн өлөт.

Демек ар бир Манасчы, информатор өзүнүн жеке чыгармачылыгында мифологиялык түшүнүктөрдү эпостун түштүк варианттарында, үзүндүлөрүндө көп кырдуу колдонууга жетишкен. Муну биз эпостун сюжети, поэтикасынан мисалдар аркылуу көрдүк. Айтуучу К. Жумагуловдун үргөнчтүн гиперболикалык мүнөздө сүрөттөлүшүн «Семетей» эпосунун үзүндүсүндө мындайча берилгенин көрөбүз:

Күбүрөнүп сүйлөнүп,  
Күкүк болуп күүлөнүп.  
Алдакандай күүлөнүп,  
Адам болуп сүйлөнүп».

(ТАИФ. инв. № 176(387) 18-бет)

Мисалдан көрүнүп тургандай түштүктөгү айтуучулардын ар бири жаратылышты элестүү чагылдырууда жөндүү поэтикалык ыктарды колдонгондугу байкалат. Окумуштуу С. А. Невелева эпитеттин фольклордогу ролу жөнүндө белгилеп келип: «эпостун жогорудагы поэтикасынан ачык көрүнөт.

Колдонулган Адабияттар

Токтогулов А. – ТАИФ. инв. №291.(1)48 бет.

Калбаев М. (ТАИФ. инв. №612 «а» 2 бет.)

С. Каралаев Илим, 1984-ж.1670.

(Кожеков Ж. «Семетей, Сейтектин жалпы сюжети», (ТАИФ. инв. №672 .17 бет)

С. Орозбаков «Манас» 1980-ж., 2 китеп, 289 бет.

Ч. Садыков ТАИФ. инв. №227 19 бет

ТАИФ. инв. №1672(1112) 33 бет

ТАИФ. инв. № 176 (387) 18 бет

Р.З. Кыдырбаева «Сказительское мастерство Манасчи», Ф. Илим 1984г.стр.70

С. Байгазиев «Кыргыз мифтери, уламыштары жана легендалары», Ф. Илим 1985 ж. 7 бет.

С. Л. Невелева «Вопросы поэтики древнеиндийского эпоса», М. Наука 1979г.стр 20.

